

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki Mülteci Profesörler

*Nilgün Çelebi**

ÖZ

1930 yılının başlarında Avrupanın ortasındaki Almanya'da nasyonal sosyalizm kitle desteğini artırırken Avrupanın güneydoğusundaki Türkiye'de Mustafa Kemal ve arkadaşları cumhuriyet rejiminin kurumlarını yerleştirmeye çalışmaktaydılar. Almanya'da akademisyenlerin bazıları liberal, bazıları sosyal demokrat, bazıları musevi oldukları için işlerinden çıkartılmaktaydı. Türkiye'de ise Mustafa Kemal ve arkadaşları kurmayı planladıkları yeni üniversite için yeni akademisyenler aramaktaydılar. Bunların yolu Zürih'de kesişir. Makalede önce genel olarak Alman profesörlerin Türkiye'ye gelişleri üzerinde durulacak sonra da özel olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde çalışan mülteci profesörlerden Fakülte arşivinde özlük dosyası bulunan üçünün dosyalarındaki bilgiler aktarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mülteci, Alman profesörler, Türkiye 'de sosyoloji, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarihi, Ankara Üniversitesi Tarihi

ABSTRACT

During the early 1930s, while national socialism in Germany sought mass support, in Turkey Mustafa Kemal Atatürk and his companions were trying to establish institutions of the republican regime. Academics in Germany were then being dismissed of their posts; some of them were liberal, some of them were social democrats and still others were jewish. in Turkey, on the other hand, Mustafa Kemal and his companions were in search of scholars for a new university. Their path crossed in Zürich, in this article three German professors, worked in Faculty of

*Nilgün Çelebi, Prof.Dr. Ankara ve Muğla Üniversitesi.

Letters in Ankara namely Landsberger, Güterbock and Ruben were considered through their private files kept in Faculty's archive.

Key Words: *Exile, German professors, Sociology in Turkey, History of Faculty of Letters, History of Ankara University*

1. Giriş

Bu makalede esas olarak 2. Dünya Savaşını önceleyen yılların Almanyasında kendinin veya bir yakınının insani, siyasi veya dini herhangi bir aidiyetinden veya seçiminden dolayı sorunlarla karşılaşan, mesleğini ifa edemeyen, iş bulamayan, bulduğu işte çalışmayan, ortalama vatandaşlık rollerini oynama alanları kısıtlanan ve bu nedenlerle Almanya dışına çıkmak zorunda kalan akademisyenlerden üçü konu edilmektedir. Makalenin amacı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde çalışan mülteci profesörlerin Fakülte arşivindeki özlük dosyalarını gün ışığına çıkarmak, konuya ilişkin ileride yapılacak araştırmalara ipuçları sunabilmektir. Makalede önce mülteci profesörlerin Türkiye'ye geliş koşulları ve o dönemde Türkiye'de gerçekleştirilmekte olan üniversite reformu çalışmaları üzerinde durulmaktadır. Daha sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kuruluşuna ve kuruluşu sırasındaki akademisyen ihtiyacına değinilmekte en sonra da Fakülteye emeği geçen Landsberger, Güterbock ve Ruben'e ilişkin Fakülte arşivinde bulunan bilgiler sunulmaktadır.

Mülteci Profesörlerin Özlük Dosyalarındaki Bilgiler başlıklı bu bölümde aksi kaynak gösterilmeyen tüm malumat ilgili dosyalardan alınmıştır.

2. 1933 Üniversite Reform ve Mülteci Profesörlerin Türkiye'ye Gelişleri

Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken tek bir hedefleri vardı: Ülkeyi dünya uluslarının saygıdeğer bir üyesi kılmak; hem de en kısa sürede. Mustafa Kemal ve arkadaşları halkın kendini hemen ve sadece Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile özdeşleştirmesinin gerektiğini düşünmekteydiler. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı kimi temel yapılardan dolayımlanarak kazanılabilecek bir kimlikti. Bu nedenle, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları ülke halkının kendini hemen ve münhasıran Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile özdeşleştirmesini mümkün kılacak kurumsal yapıları inşa etmeye yöneldiler. Halkı; yeni kurumlarda yetiştirmek, yeni kurumlarda eğitmek, yeni

kurumlarda çalıştırmak istediler. Bu çerçevede girilen çabalardan biri de yüksek öğretimin yapılandırılmasıdır (Çelebi ve Kızılcelik, 2002).

Aslında, Anadolu topraklarında binlerce yıl öncesine kadar indirilebilen bir yüksek öğretim yapılanması vardır: İlk çağda Harran'da, M.S. 5. yüzyılda İstanbul'da açılan yüksek öğretim kurumları gibi. Daha yenilerde, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte medreseler tarih sahnesine çıkar. Fatih Sultan Mehmet'in 15. yüzyılda İstanbul'da açtığı medreseler uzun yıllar süresince Osmanlı'nın nitelikli insan kaynağı ihtiyacını karşılar. 19. yüzyılın başından itibaren özellikle Fransız eğitim sistemi dikkate alınarak yeni yüksek öğretim kurumları kurulur. Türklerin yanısıra Fransız, Avusturyalı ve Alman hocaların da ders verdikleri bu okullardan mezun olanlar mesleki yeterlilik açılarından medrese mezunlarının önüne geçerler. Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları da bu okullardan yetişmişlerdir. Ancak, artık Osmanlı Devletinin değil fakat genç Türkiye Cumhuriyetinin kurucu yurttaşları olan Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları içinden yetiştikleri bu okulları yeterince etkili bulmamakta, bu okulların işleyiş düzeninin ve ders programlarının içeriğini kendi ideallerindeki yeni Türk insanını yetiştirebilecek dinamizme sahip olarak görmemektedirler. Öncelikle bu güdüyle olsa gerek, Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları ülkenin en büyük üniversitesi olan İstanbul'daki Darülfünunu reforme etmek değil ama kapatmak, onun yerine yepyeni bir üniversite kurmak isterler. Bu isteklerini 1.8.1933 tarihinde gerçekleştirirler de. Rüyalarının gerçeğe dönüşmesinin ilk adımı, 1931 yılında, o zaman 56 yaşında olan İsviçreli profesör Albert Malche'in Türkiye'ye davet edilmesiyle atılır.

Malche'ı Türkiye'ye davet mektubunu Mustafa Kemal'in onayıyla o zamanki Milli Eğitim Bakam Dr. Reşit Galip yazar. Malche Dr. Reşit Galip'in hocası Akil Muhtar'la tanışmaktadır. (widmann, 2000:87). Albert Malche Cenevre Üniversitesinde Pedagoji profesörüdür. Aynı zamanda Cenevre şehir konseyi üyesidir. Malche'm Mustafa Kemal ve Dr. Reşit Galip ile görüşmesi 18.1.1932'de Ankara'da gerçekleşir. Türkler Malche'dan, genç cumhuriyetin yüksek öğretim sisteminin yeni baştan düzenlenmesi konusundaki önerilerini belirten bir rapor yazmasını talep ederler. Malche raporunu 29.5.1932'de Türk hükümetine sunar. (Hirsch, 1998a). Malche 1933 yılında yeniden Ankara'ya davet edilir, kendisine raporunun kabul edildiği söylenir. Kendisine Türk Hükümetinin müşaviri pozisyonu verilir; geniş yetkilerle donatılır. Malche 1934 yılı ilkbaharına kadar Türkiye'de kalır, kurulacak yeni üniversiteye ilişkin görüşlerini realize etme işini yönetir. Malche o sıralardaki en büyük zorluğu şöyle ifade eder: "...yeni kürsülerin kurulmasıyla iş bitmemektedir. Yeni bir ruh yaratacak profesörler bulunmalıdır." (Widmann, 2000: 83). Bu ruha sahip profesörler aslında hazırdır. Bunlar nasyonal sosyalistlerin hızlanan ayak seslerindeki

ürkütücülüğü hisseden kimi sosyal demokrat, kimi liberal, kimi musevi ama hepsi erdem sahibi, iyi eğitilmiş adamlardır. Bunların yollan önce Zürih'de keşişir. Zürih o dönemde ilginç bir yerdir.

Fritz Neumark'ın yazdığına göre 1905 Rus Devriminden kaçıp Zürih'e yerleşen Profesör Tschulok Malche'in arkadaşıdır. Malche Türkiye'de yeni kurulacak üniversitenin profesör ihtiyacı olduğunu, Tschulok'a anlatır. Tschulok'un damadı Macaristan doğumlu, Frankfurt/Main Üniversitesi patoloji profesörü Philipp Schwartz'dır. Schwartz 1933 Mart ayında nasyonal sosyalistlerce işinden ayrılmak zorunda bırakılınca, Zürih'e kayınpederinin yanına gelmiştir. Schwartz orada diğer mülteci profesörlerle karşılaşır. Not Gemeinschaft Deutscher Wissenschaftler in Ausland (Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Derneği) adlı bir dernek kurar (Neumark, 1982: 11-14). Nisan 1933'te bu büro ile ilgili bir haber Neue Züricher Zeitung'da yayımlanır. Büroya kısa sürede çok sayıda başvuru yapılır. Schwartz 1933 Mayıs ayı sonlarında Türkiye'deki üniversite kurma çalışmalarını iştir. Önce profesör Malche ile görüşür; daha sonra da doğrudan Türk yetkililerle ilişki kurar. İlki 5-7 Temmuz 1933'te, ikincisi 25 Temmuz-Ağustos sonu 1933'te Türkiye'ye iki kez gelir. İlk gelişinde kendini Darülfünun matematik profesörü Kerim Erim karşılar. Schwartz 6 Temmuz 1933'te Milli Eğitim Bakanı ile yaptığı yedi saatlik görüşme sonunda Zürih'e şu telgrafi çeker: "Üç değil 30". Gerçekte, bu rakam 1933 Kasım ayına kadar 60'a ulaşır. Bu rakama Schwartz da dahildir (widmann, 2000:87-98).

Schwartz ve Türk hükümeti arasında yapılan anlaşmayla adları belirlenen profesörlerden üçü o sıralarda Alman polisinin takibi altındadır. Türk hükümeti Alman hükümetine bu kişilerin Türkiye devletinin memurları olduklarını, dolayısıyla, Türkiye'nin koruması altında olduklarını bildirerek Almanlardan onların Türkiye'ye gelmelerine izin vermelerini talep eder. Bu talep kabul edilir. A. Kantorowicz, F.Dessaur ve G. Kessler Türkiye'ye bu yolla gelebilirler.

Malche'in raporuna göre düzenlenen İstanbul Üniversitesinin kuruluş kanunu 31.5.1933'te, teşkilat kanunu 29.5.1934'de çıkar. Üniversite; Alman profesörlerin de katıldığı büyük bir törenle Kasım 1933'te açılır. Yeni üniversiteye, kapatılan Darülfünunun hocalarının ancak bazıları yeniden alınmıştır. 1933 yılındaki toplam 180 akademik personelin 138'i Türk, 42'si yabancıdır. Ama, kürsü başkanları açısından bakıldığında durum tersine döner. Kürsü başkanlarının 27'si Türk, 38'i yabancıdır. Kürsü başkanı olmayan profesörlerin 18'i Türk 4'ü yabancıdır. Bu dağılım, tasfiyeye uğrayan Türk akademisyenler tarafından tepkiyle karşılanır. Bilimsel değil, politik tercihle hareket edildiği ileri sürülür. (Widmann, 2000: 334). Tepki gösterenlerden biri de Sosyoloji Kürsüsü hocası İsmail Hakkı

Baltacıoğlu'dur. Ancak, dönemin rektörü Cemil Bilsel bu ve benzeri tepkileri durdurur; Alman profesörlere güvenle çalışabilecekleri bir ortam sağlar. Widmann'ın belirttiği üzere, Schwartz'ın derneğinin aracılığıyla gelen Alman profesörlerin sayısı kısa sürede 100'e ulaşır. Bu sayıya Avusturya'dan gelenler ile okutmanlar ve yardımcı bilimsel kadrolar dahil değildir. (2000: 34). Ankara'daki Alman Kültür Merkezinden bize verilen listeye göre toplam rakam 134'tür. Bu profesörlerin çoğunluğu yeni düzenlenen İstanbul Üniversitesinde, az bir kısmı ise Ankara'da istihdam edilmişlerdir. Alman profesörlerin Ankara'daki istihdam edilimleri, widmann'ın belirttiği üzere İstanbul örneğine göre bazı farklılıklara sahiptir. Bu konuda widmann aynen şöyle yazar: "Ankara'da işler biraz daha değişti. Gerçi orada da mültecilerin büyük çoğunluğu 'irksal' nedenlerle iltica etmişti, ancak İstanbul'da davetler yalnızca ve doğrudan doğruya 'Yardım Derneği' üzerinden yapılırken, sonraları resmi Nazi Almanyasının idari makamları araya girdi ve görevlendirme işinde etkili olmaya çalıştılar; bazı durumlarda bunda başarılı da oldular" (1999:284).

3. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Kuruluşu

1933 Ankarasında henüz ne bir üniversite vardır ne de bir fakülte. Var olanlar 1924'te kurulan Musiki Muallim Mektebi, 1925'te kurulan Hukuk Mektebi ve 1933'te kurulan Yüksek Ziraat Mektebi gibi meslek adamı yetiştirmeye yönelik yüksek okullardır. Cumhuriyet Türkiyesinin ilk fakültesi 14.06.1935'te 2795 sayılı yasa ile kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesidir. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ileride kurulması planlanan Ankara Üniversitesinin ilk akademik birimi olarak faaliyete başlar. Ankara Üniversitesi kuruluncaya kadar Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olarak faaliyetini sürdürür. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi kurulurken bir yandan Malche'in üniversiter düzenin uluslar arası ölçütlerini vurgulayan raporu bir yandan da genç cumhuriyetin yakın ve uzak geleceğinin insan kaynağı ihtiyacı dikkate alınır. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin kuruluş kanununun gerekçesi üzerine yazdığı bir yorumda Melek Delilbaşı bu hususu şöyle dile getirir:

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş aşamasındaki çalışmaları, yasası ve dönemin tartışmaları incelendiğinde bu bilim yuvasından üç önemli görevin beklediği anlaşılmaktadır. Bunlar:

1. Türk ulusunun bilinçlendirilmesi için özellikle Türk kimliğinin orijinal kaynakları üzerinde yapılacak bilimsel çalışmaları yürütmek ve sosyal bilimlerin çeşitli dallarında bilim adamı yetiştirmek,

2. Orta öğretim kurumlarına, en son gelişmelere göre hazırlanmış eğitim programlarını uygulayabilecek, öğrencilere ulusal tarih ve dil bilinci kazandırabilecek aydın öğretmenler yetiştirmek,

2. Medeni dünyada yer alabilmek için insanlık tarihiyle ilgili evrensel bilgi kaynaklarına ulaşmak, çağdaş bilgi üretmek ve bu yolla bilgiyi ve modern bilimleri Türkiye'de etkin kılmaktır.

Görüldüğü gibi kuruluş aşamasında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nden beklenen görevler Türk inkılabının temelini teşkil eden ulusal bilinçle çağdaş dünyayı yakalama hedefi doğrultusunda belirlenmiştir" (Delilbaşı,2000:IX).

Gerçekten de Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adeta insanımızın ethos'unun ayrılmaz parçası olan tarih içinde hep var olma, hem de fail olarak var olma ve aslında bir fail olduğunu başkalarına, özellikle de çağdaş uygarlık alemine, gösterme ve kabul ettirme isteğini en rafine bir tarzda ifade edebilmesinin yolunu açacak bir ulu bilgelik merkezi olarak planlanmıştır. Bu ulu bilgelik merkezinin çekirdek kadrosu elbette Türklerden oluşmalıydı. Ancak, kimi uzmanlık alanları vardı ki o alanda ders verecek yeterli sayıda Türk eleman bulmak mümkün değildi. İşte, bu açıklık o yıllarda Türkiye'ye gelen Alman mülteci profesörlerle kapatılır.

Fakülte kayıtlarına göre 1940 yılı başlarında Fakültenin çeşitli bölüm/kürsülerinde ders veren çeşitli ünvanlardaki elemanların adları, uyrukları ve verdikleri dersler şöyledir.

Ad-Sovad	Uyruk	Bölüm
Rohde	Alman	Klasik diller
Landsberger	Alman	Asuroloji
Güterbock	Alman	Hititoloji
Ruben	Alman	Hindoloji
Menges	Alman	Slav Dilleri
Eberhard	Alman	Sinoloji
Louis	Alman	Coğrafya
Rasonyi	Macar	Hungaroloji
Cambored	Fransız	Fransız Dili
Steuerwald	Alman	Alman Dili
Huille	Fransız	Fransız Dili
Melzig	Alman	Alman Dili
Baker	İngiliz	İngiliz Dili
Möller	Alman	Alman Dili
Lacombe	Fransız	Felsefe
Von der Osten	Alman	Arkeoloji
Kristinus	Avusturya	Alman Dili

Bu listede geçen 17 elemandan sadece ilk beşi gerçek mülteci olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde bulunmuştur. Altıncı sırada yer alan Eberhard için Widmann onun gerçek bir mülteci olmadığını ama mültecilerle ilişkisinin bulunduğunu yazmaktadır. (2000: 243). Aşağıda bu listede adı geçen mülteci profesörlerden üçünün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arşivinde yer alan personel dosyalarındaki bilgiler yer almaktadır. Fakülte arşivinde diğer profesörle ilgili hiçbir dosya bulunmamaktadır.

4. Mülteci Profesörlerin Özlük Dosyalarındaki Bilgiler

Benno Landsberger

Doğumu: 21.04.1890. Doğum Yeri: Friedek, öst, Sehlenin. Alman. Yahudi. Bekar, çocuksuz. Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi mezunu. Almanya'daki işi öğretmenlik. Sümerolog.

Fakülte'deki özlük dosyasına göre Landsberger Türkiye'ye geliş sözleşmesini 22 ilkteşrin 1935'te Berlin'de imzalar. Türkiye'yi Türkiye Kültür Bakanı adına Berlin Bölgesi Talebe Baş İnspekteri Avni Başkan temsil etmektedir (Muazzez İlmiye Çığ anılarında Landsberger'in Sedat Alp'in tavsiyesi ile Türkiye'ye davet edildiğini yazar; 2002:38). Asuriyoloji Kürsüsüne profesör olarak atanan Landsberger Fakülte kayıtlarına göre Ankara'da önce Yenişehir semtinde Çelikkale Sokak No:10'da oturur. Daha sonra 1.08.1948'de Posta Caddesi Hanef Apartmanı No:100'e taşınır.

Landsberger'e 20.12.1945 tarihinde ordinaryus unvanı verilir. (Ordinaryüs unvanı o yıllarda kürsü başkanlarına verilen bir unvandır; Hirsch: 1998). Bu ünvanın verilmesini Fakülte Profesörler Kurulu kararlaştırır. Karar, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 31.12.1945 gün ve 6558 sayılı yazı ile onaylanır.

Landsberger 10.07.1945'te DTCF Dekanlığına yazdığı dilekçesinde Amerikan sefaretinden Mr. Kelly ve Dr. Hamit Koşay ile birlikte Yozgat, Çorum, Kayseri ve Kırşehir'e gitmek istediğini belirtir. Anadolu'ya çıkacağından kendisi için polisden izin alınmasını rica eder. Landsberger'in gezi izni istediği ikinci bir dilekçesi daha bulunmaktadır. Bu dilekçesinde 26.08.1946'dan itibaren 20 gün süreyle Malatya, Darende, Gürün, Sivas ve Kayseri'ye gitmek istediğini belirtir. Bu geziye Profesör Güterbock ve ayrıca bir heyet de katılmıştır. 15.08.1947'de yazdığı dilekçede 15.09.1947'den itibaren asistanı Kemal Balkan'la birlikte Gaziantep, Urfa, Maraş ve Malatya'ya gitmek için izin ister.

Landsberger'in Türkiye'deki ikamet süresiyle ilgili yaşadığı şöyle bir sıkıntısı olmuştur: 1944 yılında Ankara Emniyet Müdürlüğü adına Hacıbayram Polis Merkezi Lansberger'in pasaportuna ve yabancı uzmanlara mahsus oturma izni belgesine el koyar. Gerekçe; Türkiye'nin Almanya ile siyasi münasebetinin kesilmiş olmasıdır. Ne var ki, Ankara Emniyet Müdürlüğü 20.03.1945 tarihinde Landsberger'e bir yazı yazarak oturma izninin 31.12.1944'te sona erdiğini hatırlatıp, 20.03.1945'e kadar geçen sürede neden başvuruda bulunup oturma iznini uzatmayı talep etmediğini sorar. Bunun üzerine Landsberger Fakülte Dekanı Enver Ziya Karal'a gidip durumu anlatır. Pasaport ve belgesine zaten el konmuş olduğunu belirtir. Dekan Karal bu durumu 19 kanunewel 1945'te 2266 sayılı yazı ile savcılığa bildirir. Sorun sonunda çözümlenir. Ama belgelerden anlaşıldığı kadarıyla bu pek de öyle kolay olmamıştır. Zira, Dekan Karal'in savcılığa yazdığı yazıda ilgi tuttuğu 5/20067 sayılı savcılık yazısının tarihi 10.12.1945'tir. Arşiv kayıtlarına göre sorun yaklaşık bir yıl devam etmiştir.

Landsberger'in 1935 yılında imzaladığı sözleşmeye göre aylık maaşı net 600 TL'dir. Bu tutar her ayın başında ve peşin olarak ödenecektir. 10.12.1947'de Landsberger'in maaşı 1500 TL olur. (Alman profesörlere her zaman Türkiye'deki emsallerinin çok üzerinde bir ücret ödemesi yapılmıştır. Bu konuda bakınız: Widmann, 2000:286, Neumark, 1982:16)

DTCF Fakülte Kurulu adına Dekan 13.05.1948'de Milli Eğitim Bakanlığına bir yazı yazıp Landsberger'in bir yıllığına Chicago Üniversitesine konuk profesör olarak davet edildiğini belirtir. Landsberger bir yıl süreyle izinli sayılmayı ve sözleşmesinin 31.12.1949'a kadar geçerli sayılmasını istemektedir. Milli Eğitim Bakanlığının cevabı beklenirken ani bir gelişme olur. Türkiye Büyük Millet Meclisi 6.07.1948'de Landsberger de dahil beş akademisyenin profesörlük tahsisatını kaldırır. Ancak, sözleşmeye göre üç ay daha maaş alma ve Türkiye'de oturma hakları bulunmaktadır. Bu gelişme üzerine Landsberger 26.07.1948'de Dekanlığa başvurup sözleşmesine uygun olarak dönüş masrafı için kendisine 1000\$ ödenmesini talep eder. Maliye Bakanlığı 21.08.1948'de kendisine 1000 TL tutan dövizinin verileceğini yazıyla bildirir. Bu noktada açıklştırılması gereken bir husus da şudur:

Beş profesörün tahsisatlarının kaldırılmasına ilişkin girişimler nihai kararın alınmasından yaklaşık bir yıl önce başlamıştır. Bu sebeple, Landsberger'in Chicago Üniversitesi ile ilişki kurmasının bu girişimden haberdar olmasının bir sonucu olduğu düşünülebilir.

Profesör Landsberger Fakülte Dekanlığına 29.07.1948'de yazdığı dilekçesinde Chicago Üniversitesine profesör olarak gideceğini ancak eski

Almanyanın tebasında olduğu için pasaportu olmadığını kendisine ecnebilere mahsus Türk pasaportu verilmesini talep eder.

Widmann'ın verdiği bilgiye göre Profesör Benno Landsberger 26.04.1968'de Chicago'da ölür. widmann Landsberger'in Türkiye'deki öğrencileri arasında Emin Bilgiç, Kemal Balkan, Mebrure Tosun, Kadriye Yalvaç, Mustafa Kalaç ve Firuzan Kınal ile tüm bir Sümeroloji Bölümü öğrencilerini saymaktadır. Landsberger'in ölümü üzerine 1968'de DTCTF'de bir anma toplantısı düzenlenir (Wildmann, 2000: 241-2).

Hans Gustav Güterbock

Doğumu: 27.05.1908. Doğum yeri: Berlin Charlottenberg. Evli. Türkiye'de kaldığı sürede bir oğlu olur. Yahudi. Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi mezunu. Hititolog.

Çığ; Güterbock'un Landsberger'in tavsiyesi ile Türkiye'ye getirildiğini yazar (2002).

Güterbock Türkiye'ye geliş sözleşmesini Kültür Bakanlığı adına yöneter Rıdvan Nafiz Edgür ile 26.10.1935'te imzalar. İlk önce Yenişehir Ataç Sokak 8A'da oturur. Sonra Kızılırmak Sokak No.64'e taşınır. 12.04.1948'de Bahçelievler 30. Sokak No.5'e taşınır.

Güterbock'un dosyasında yer alan ilginç olabilecek iki yazıdan birinde Profesörün yapmayı istediği bir gezi konu edilmektedir. İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Fakülte Dekanlığına 16.05.1947'de 41262/202 dosya ve 27789 no'lu bir yazı yazarak "yabancıların Fırat'ın doğusuna düşen yerlerle yasak bölgeler dışında kalan yerlerde gezi yapmalarını serbest olduğundan Profesör Güterbock'un Hatay, Seyhan ve İçel'e gidebileceğini" belirtir.

Diğer yazı Güterbock'un ilişkisinin kesilmesiyle ilgilidir. Kadrosu 6.07.1948 tarihli 5239 sayılı TBMM kararıyla kalkar. Sözleşmesi gereği 15.10.1948'e kadar Türkiye'de kalabilecektir. Profesör Güterbock 18.09.1948'de Fakülte Dekanlığına başvurarak İsveç Uppsala Üniversitesinden davet aldığını, sözleşmesi gereği yolluğunun ödenmesini talep eder.

Widmann Güterbock'un öğrencileri arasında Kemal Balkan, Selçuk Ar, Muazzez İlmiye Çığ, Hatice Kızılay, Tahsin ve Nimet Özgüç, Raci Temizer, Emin Bilgiç adlarını sıralar (2000:242).

Güterbock'a ölümünden çok kısa bir süre önce DTCTF tarafından fahri doktor unvanı verilir.

Walter Ruben

Doğumu: 26.12.1899. Doğum yeri: Hamburg. Evli. İki çocuklu. Katolik. Karısı Şilili. Bonn Üniversitesi Felsefe Fakültesinden 1927'de mezun olur. Hindolog.

Türkiye'ye geliş sözleşmesini 31.10.1938'de imzalar. Türkiye'yi temsil eden kişi Milli Eğitim camiasının unutulmaz adlarından Cevat Dursunoğlu'dur. Widmann; Ruben'in 1935/1936'dan itibaren DTCF'de çalışmaya başladığını yazar (2000:243). Aşağıda görüleceği gibi Ruben de kendisini DTCF'de 1935'ten itibaren çalışmaya başlamış gibi gösterir. Ancak, bizim gördüğümüz belgede sözleşmenin imzalanma tarihi 1938'dir.

Ruben'in ilk adresi Demirtepe Akbay Sokak Toker Apartmanı'dır. Sonra Demirtepe Sümer Sokak Na.34'te 6 no'lu daireye taşınır. Daha sonra Sümer Sokak No:66'da oturur.

Ruben 2. Dünya Savaşı sırasında Kırşehir'de tecrit kampında enterne edilir. Bunu Fakülte Dekanlığına verdiği 29 Kanunuewel 1945 tarihli dilekçesinden öğreniyoruz.

Ruben 1948'de Şili'deki ABD elçiliğine başvurup 1935-1948 yılları arasında etnoloji profesörü olarak çalıştığını belirtir, Şili üzerinden ABD'ye gitmek için vize ister. Bunun üzerine Ankara'daki ABD elçiliği 31.08.1948'de Ankara Üniversitesine bir yazı yazarak Ruben'in DTCF'den ayrılış nedenini, karakterini ve siyasi eğilimini sorar. Dekan da Prof.Ruben'in iyi huy sahibi olarak tanındığını, 31.01.1948'de kendi isteğiyle sözleşmesinin uzatılmadığını, Kırşehir'de enterne edilmesinin ise Türkiye-Almanya siyasi ilişkilerden kaynaklandığını, nitekim Profesör Ruben'in 31.12.1945'te Fakülte'deki görevine yeniden başladığını belirtir.

Widmann Ruben öğrencisi olarak Abidin İtil'in adını vermektedir (2000:243).

Diğer Mülteci Profesörler

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi arşivinde mülteci profesörlerle ilgili üç dosya bulunmaktadır. Bunlar Landsberger, Güterbock ve Ruben ile ilgilidir. Eşi yahudi olduğu için Almanya'da güçlüklerle karşılaşan klasik filolog Georg Rohde ile Almanya'daki politik gelişmeleri protesto ederek Almanya'dan ayrılan Slav Dilleri hocası Karl Menges hakkında Fakültenin arşivindeki özlük dosyaları arasında herhangi bir bilgi ve belgeye

ulaşılamamıştır. Mülteci olmamakla birlikte onlarla ilişki kurmaktan kaçınmayan Wolfram Eberhard ile ilgili de herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Hakkında bilgi bulunmayan bir başka profesör ise Halasi Kun'dur. Bu kişiler hakkında en doğru bilgi Widmann'da (2000) bulunmaktadır. Widmann Rohde ve Menges hakkında şu kısa bilgileri verir.

Georg Rohde: 23.12.1889 Berlin doğumlu. Klasik filolog. Eşi yahudi olduğu için güçlüklerle karşılaştığı Marburg'dan Ankara'ya memnuniyetle gelir. Klasik Diller Kürsüsünün, kütüphanesinin ve enstitüsünün kuruluşunda etkin görev alır. Platon'un Devlet'inin ilk dört cildini Türkçeye kazandırır. Latince ders kitapları yazar. Samim ve Suat Sinanoğlu'nu, Ekrem Akurgal'ı, Azra Erhat'ı yetiştirir. 21.10.1960'da Berlin'de ölür.

Karl Menges: 1935'ten sonra DTCF'de Slav dilleri hocası olarak çalışan Menges 1939'da New York Columbia Üniversitesine çağrılır. Widmann Menges'in DTCF'deki tam görevinin ne olduğunun bile anlaşamadığını yazmaktadır (2000:243).

5.Sonuç

Bu incelemenin üç temel sonucu vardır. İlki; kişilerin özlük işleri dosyalarının ne denli önemli birer bilgi kaynağı olabileceğidir. Çok basit gibi görünen bir ev adresinden hareketle bir kentin geçirdiği dönüşümü yakalama, alınan bir izinden hareketle bir dönemler yabancıların bazı bölgelere gitmelerinin mümkün olmadığını öğrenme veya ısrarla belirli yöreleri ziyaret etmedeki istekliliklerinin tespiti gibi. Kuşkusuz, DTCF arşivindeki dosyalar eksikliklerle doludur. Ama buna rağmen yine de o dosyalardan dönemin Dekan, Emniyet Müdürü, Cumhuriyet Savcısı gibi yetkililerinin ne denli titiz yazışmalar yaptıklarına tanık olmak da mümkündür. Yazıların gerek sayı ve tarihlerindeki düzen gerek ifade edilişlerindeki titizlik, duyarlılık ve nezaket bugün bile örnek teşkil edecek bir kaliteyi yansıtmaktadır. Keşke ilgili özlük dosyaları daha zengin olsaydı, bazı dosyalar kayıp olmasaydı da daha ayrıntılı bir değerlendirme yapma şansımız olabilseydi.

İncelememizin ikinci sonucu Alman profesörlerin genel olarak üniversitemize, özel olarak da DTCF'ye yaptıkları katkıların bu vesileyle bir kez daha hatırlanmasıdır. Mülteci profesörler Türkiye'ye gelirken imzaladıkları sözleşmeye göre atandıkları kürsüde ders verme, seminer yaptırma, eleman yetiştirme gibi öğreticilik faaliyeti yanısıra belirli bir süre içinde Türkçe öğrenmek ve derslerini Türkçe verebilir hale gelmekle de yükümlendirilmişlerdir. DTCF'ye gelen profesörlerden Landsberger

Güterbock ve Rohde Ankara'da kaldıkları süre içinde Türkçeyi çok iyi öğrenirler. Hirsch'in belirttiği üzere Rohde Klasik Diller Kürsüsünde çalışma arkadaşlarıyla birlikte hummalı bir çeviri faaliyetine girişir. Dönemin Milli Eğitim Bakanıyla temas kurar; Yunan ve Latin yazarların klasik eserlerinin Türkçeye çevrilerek bir Klasikler kitaplığının kurulmasını teşvik eder. Yine Hirsch'e göre, bazı Türk liselerinde Latince dersinin konması fikri de ondan çıkmıştı (2000:347).

Alman profesörler akademik çalışmalarının yanısıra kürsü başkanlığı, senatörlük gibi bazı idari görevler de üstlenirler. Sözelimi Landsberger DTCF'nin Ankara Üniversitesi nezdindeki ilk iki senatöründen biri olur. (Hirsch, 2000:366).

DTCF'deki mülteci profesörlerden beşinin sözleşmesi TBMM'nin 6.07.1948'de aldığı bir kararla feshedilir. Bu beş kişi şunlardır: Landsberger, Güterbock, Ruben, Eberhard ve Halasi Kun. Sözleşmelerinin feshinin gerekçeleri, MEB Komisyonunun görüşü ile konuya ilişkin TBMM'nde yapılan konuşmaların tam metni Hirsch'in Türk bilim dünyasına büyük katkılarından biri olan Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi adlı eserinin ikinci cildinde yer almaktadır (1998b: 1113-1210). Bu kaynakta aynen aktarılan TBMM tutanaklarından anlaşıldığı kadarıyla adı geçen beş profesörün kadro karşılığı olan tahsisatlarının kesilmesi yoluyla sözleşmelerinin feshedilmesi durumu fevri değil fakat önceden düşünülmüş bir tavır alışı ifadesi olarak görülmelidir. Bunun iki işaretinden biri TBMM Mili Eğitim Komisyonunun Esas No.1/170, Karar No. 16 sayılı ve 3.05.1948 tarihli raporuna esas teşkil eden kanun tasarisının tarihinin 21.04.1947 olmasıdır (Hirsch, 1998b::1113). Milli Eğitim Komisyonunun Raporunda ayrıca sözkonusu beş profesörün sözleşmelerine son verilmesi konusunda zamanın Ankara Üniversitesi Rektör Vekili ile Zamanın DTCF Dekanının da ilgili komisyonda dinlenildiği belirtilmektedir. İkinci işaret ise TBMM'deki müzakerelerde söz alan Rize milletvekili Dr. Fahri Kurtuluş'un eleştirilerini ifade ederken "bu, benim bir buçuk senelik mesaimdir" demesidir (Hirsch, 1998b: 1114). Bu iki işaret konunun karara bağlanmadan önce uzun bir süre incelendiğini göstermektedir.

Adı geçen profesörler hakkında olmasa da genelde mülteci profesörler üzerinde Mukbil Özyörük tarafından yazılan bir yazıda değinilen onların Türk bilim dünyasının gelişimine katkıları ise Hirsch tarafından şöyle özetlenmektedir: "...bu Alman profesörlerin Türkiye'de gerçekleştirdikleri esas hizmet onların yazdıkları ders kitapları, makaleler, bilirkşi raporları, kanun taslakları vb. gibi çalışmalardan çok, bir Türk profesörler elitinin yetiştirilmesinde" yatar (Özyörük 1981'den aktaran Hirsch, 2000:335).

Tüm bu profesörler DTCF çatısı altında yaşamış, fakültenin kuruluşunda emekleri geçmiş, öğrenciler yetiştirmiş, ilgilerini öğrencileriyle ve meslektaşlarıyla paylaşmış, üniversiter teamüllerin DTCF içinde yerleşmesi için çaba harcamış birer bilim adamıdır. Şimdiye kadar da hep bu açılardan değerlendirilmişlerdir. Öğrencileri ve meslektaşları onların akademik yeterlilikleri ve insani değerlerinden her zaman sitayişle söz etmişlerdir. Akademik başarıyı ve kişisel dürüstlüğü ödüllendirici, kayırmacılığı ve riyakarlığı reddedici tavırları ile en çok öğrencilerinin zihinlerinde ve gönüllerinde yer etmişlerdir.

İncelememizin üçüncü sonucu ise, DTCF'deki Alman profesörlerin ne idari bir personel ne bir akademisyen olarak ama doğrudan bir insan olarak ne olduklarını, nerede durduklarını bir kavrama taşıyarak onları tanıma olasılığının imkanının gösterilmesidir. Gerçekten de, sözkonusu Alman profesörlerin Türkiye'deki asıl durdukları yer neresidir, onları hangi kategorik ya da kurumsal değil ama sosyal inşalar içine yerleştirebiliriz diye düşündüğümüzde karşımıza birbiriyle hem ilintili hem de birbirinden ayrıştırılmalarında yarar bulunan şu üç inşai kavram çıkmaktadır: Göçmen, sürgün, mülteci (Shahidian, 2000:71-74).

Kuşkusuz, bu makalede buraya kadar sunulan veriler onların konumlarının bu inşalara göre yeniden tespitine imkan vermemektedir. Ama gerek DTCF'deki profesörlere gerek benzer konumdaki başkalarına ilişkin bundan sonra yürütülecek incelemelerde konunun bu açıdan da ele alınması araştırmacıyı çok daha doğru yönlere sevk edebilecektir. Özellikle de, eğer aradığımız, yapıların ardındaki insan gerçeği ise.

Öncelikle vurgulayalım ki, DTCF'deki Alman profesörler bizce ne göçmen ne de sürgün idiler. Onlar birer mülteciydiler. Konuya ilişkin literatür incelendiğinde görülmektedir ki, göçmenlik bir seçim konusudur. Kişi isterse göçer, istemezse göçmez. Sürgünlük kişinin iradesi dışında zorla bir yere gönderilmesidir. Mültecilik ise insanların yurtlarını bırakma zorunda kalmalarının sonucunda deneyimlenen bir durumdur. Mülteci olmanın kararını da yine kişi kendisi verir. Ama bu, göçteki gibi koşulların inceden inceye gözden geçirilmesi sonunda verilen bir kararla yapılan bir yer değiştirme değildir. Tersine, hayatı, değerleri olan bir insan olarak yürütebilmek için bir ülke, bir yurt değiştirmedir. İşte bu yapılan incelemenin nihai sonucu DTCF'deki Alman profesörlerin bundan sonraki incelenmelerinin onların mültecilik konumları üzerinden yapılmasının gerekliliğine işaret ediyor olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Çelebi, N. ve S. Kızılçelik. (2002). "İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler." *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Cilt 5, 105-123.
- Çığ, M.İ. (2002). *Çivi Çivi Söker*. Söyleşi: Serhat Öztürk. İstanbul: İş Bankası Yayını.
- Delilbaşı, M. (2000). "Sunuş", *AÜ. DTCF Öğrenci Rehberi 2000-2001*. Ankara: AÜ. Basımevi.
- Hirsch, E.E. (1998a). *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi*. Cilt 1,2. baskı. Ankara: AÜ. Yayını.
- Hirsch, E.E. (1998b). *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişimi*. Cilt 2, 2. baskı, Ankara: AÜ. Yayını.
- Hirsch, E.E. (2000). *Anularım*. 5. bası. (Çev. Fatma Suphi). Ankara: TÜBİTAK.
- Neumark, F. (1982). *Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*. (Çev. Şefik Alp Bahadır). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.
- Shahidian, H. (2001). "Sociology and Exile: Banishment and Tensional Loyalties." *Current Sociology*, vol. 48, nr. 2, 71-99.
- Widmann, H. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu (Exil und Bildungshilfe)*. (Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.